

Maria Januszewska-Warych

Edukacja muzyczna w programie kształcenia specjalnego dla klas I-III

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (28-29), 165-180

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Edukacja muzyczna w programie kształcenia specjalnego dla klas I-III

Rok szkolny 1999/2000 jest znamieny dla szkolnictwa polskiego, był bowiem pierwszym rokiem wdrażania reformy systemu oświatowego w Polsce.

Na etapie edukacji wczesnoszkolnej w klasach I-III szkoły podstawowej, w tym również **specjalnej**, obowiązuje kształcenie zintegrowane. Nie ma tu wyodrębnionych przedmiotów nauczania. To tradycyjne ujęcie zastępują zakresy edukacji (lub inaczej: kierunki edukacji): polonistycznej, matematycznej, środowiskowej, muzycznej, plastycznej i ruchowo – zdrowotnej¹.

Za modelem zintegrowanej edukacji na I etapie kształcenia przemawia fakt, że dziecko poznaje świat w sposób całościowy – scalony. Dlatego podstawową strukturą organizacyjną w kształceniu zintegrowanym jest blok tematyczny, a podstawową formą organizowanie aktywności edukacyjnej dzieci **dzień pracy**, w ramach którego nauczyciel koreluje treści kształcenia z tych kierunków edukacji, które właśnie przewidział do realizacji. Kolejne dni w tygodniu **pracy** układają się w logiczną strukturę organizacyjną i tematyczną, w ramach której najmłodszy uczeń nabywa wiedzę i kształtuje umiejętności z zakresu siedmiu kierunków kształcenia:

- polonistycznego
- matematycznego
- przyrodniczego
- **muzycznego**
- plastycznego
- technicznego
- zdrowotno – ruchowego

w wymiarze czasowym przewidzianym w tygodniowym planie zajęć szkolnych.

Wszystkie zakresy edukacji w procesie dydaktyczno – wychowawczym kształcenia zintegrowanego w klasach I-III mają jednakowe znaczenie i są tak samo ważne dla rozwoju intelektualnego, społecznego i psychofizycznego dziecka. Dotyczy to

¹ Por.: Ministerstwo Edukacji Narodowej. *O reformie programowej. Kształcenie zintegrowane*. Biblioteczka Reformy 7, Warszawa, kwiecień 1999.

również edukacji muzycznej. To tutaj właśnie, na I etapie edukacyjnym, kształtują się postawy najmłodszych uczniów wobec muzyki².

W klasach I-III w ramach kształcenia zintegrowanego powinny mieć miejsce takie działania edukacyjne, które „wykorzystując odpowiednie i dostosowane do wieku treści nauczania w powiązaniu z charakterystycznymi dla tego wieku formami aktywności muzycznej, służyć będą rozwijaniu zdolności i umiejętności muzycznych, kształtujących promuzyczną postawę i kompetencje muzyczne”³.

Oprócz zadań specyficznie muzycznych, muzyka ukazuje szerokie możliwości integracji z pozostałymi zakresami edukacji.

Usytuowanie edukacji muzycznej w splocie różnorodnych i wielostronnych działań pedagogicznych może powodować zmiany w uczniu odnoszące się nie tylko do jego relacji z muzyką. Zmiany te dotyczą również jego sfery intelektualnej, rozwoju fizycznego oraz procesu społecznego⁴.

W toku prawidłowego kierowania rozwojem muzycznym dzieci dokonuje się kształcenie uzdolnień muzycznych:⁵

- poczucia rytmu,
- wysokości dźwięków,
- tonalności,

smaku muzycznego oraz kształcenie ogólnych dyspozycji psychicznych i fizycznych, w tym szczególnie:

- pamięci i uwagi,
- myślenia,
- koordynacji ruchowej,
- orientacji w przestrzeni,
- dyscypliny wewnętrznej,
- zachowania prospołecznego.

Edukacja muzyczna w zintegrowanym systemie nauczania początkowego może być zarówno elementem integrującym jak i zintegrowanym⁶. Dotyczy to zarówno treści nauczania jak i relacji społecznych między dziećmi, a także między dziećmi a nauczycielem.

² M. Januszewska-Warych, G. Grabowska, *Rola muzyki w zintegrowanym systemie pracy w klasach początkowych szkoły podstawowej, Teoretyczne i praktyczne aspekty kształcenia zintegrowanego*. Red. H. Kościłka, J. Kuźma, Kraków 2000.

³ J. Kurcz, *Edukacja muzyczna w projekcie reformy systemu edukacji. Obawy i znaki zapytania*, „Wychowanie Muzyczne w Szkole” 1999, nr 1, s. 19.

⁴ W. Sacher, *Wczesnoszkolna edukacja muzyczna*, Kraków 1999, s. 11.

⁵ Tamże, s. 13.

⁶ M. Suświłło, *Wychowanie muzyczne w zintegrowanym systemie nauczania początkowego, Sposoby kierowania rozwojem muzycznym dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*. Red. E. Zwolińska, Bydgoszcz 1997, s. 83.

W praktyce szkolnej rzadko spotyka się przykłady występowania muzyki jako elementu integrującego treści programowe, co wynika ze specyfiki tego przedmiotu. Można jednak wyłonić z programu takie tematy, które staną się osnową, wokół której koncentrować można wieloraką aktywność dzieci.

To, czy muzyka ma być czynnikiem integrującym czy elementem zintegrowanym, nie powinno podlegać wartościowaniu. Bowiern najważniejsze jest dziecko, któremu zintegrowany system pracy daje szansę na kreowanie własnej aktywności (w tym także muzycznej), na poszukiwanie, badanie, rozwiązywanie problemów i przeżywanie.

Ina tym polega doniosłe znaczenie edukacji muzycznej w zintegrowanym systemie pracy klas początkowych (niezależnie od typu szkolnictwa), gdyż rozwija percepcję słuchową najmłodszych uczniów, ich aktywną postawę twórczą, sferę emocjonalną i wrażliwość estetyczną. Posiada więc ogromną wartość ogólnorozwojową⁷.

W nowym systemie edukacji nauczyciel klas początkowych podstawowej szkoły specjalnej ma możliwość wyboru programu nauczania spośród wielu, jakie minister do spraw oświaty i wychowania dopuścił do użytku szkolnego⁸.

Jednym z takich programów dla kształcenia specjalnego jest **Program**, którego pełna nazwa brzmi:

Kształcenie zintegrowane

Program nauczania dla I etapu edukacyjnego (klasy 1-3) sześciolletniej szkoły podstawowej specjalnej dla uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim

Autorki: G. Bartosik, G. Falkowska, S. Lewicka, L. Ogonowska, K. Włodarczyk
Program dopuszczony do użytku szkolnego przez Ministra Edukacji Narodowej i wpisany do rejestru programów nauczania na poziomie I etapu kształcenia.
Numer w wykazie DKW-4014-308/99, Warszawa 2000.

Program ten spełnia wymogi kształcenia zintegrowanego, dając szansę edukacyjną dzieciom specjalnej troski. Zawiera cele edukacyjne i treści kształcenia określone w „podstawie programowej”.

Treści kształcenia przedstawiono w formie kręgów tematycznych, jako układ pojęć, bez podziału na pierwsze trzy lata edukacji:

- I. Poznają swoją klasę, szkołę, kolegów, nauczycieli i innych pracowników szkoły
- II. Poznają siebie
- III. Znam moją rodzinę i dom
- IV. Poznają najbliższe środowisko
- V. Poznają swoją miejscowość, region i ojczyznę.

⁷ R. Więckowski, *Pedagogika wczesnoszkolna*, Warszawa 1998, s. 202.

⁸ Ministerstwo Edukacji Narodowej. *O reformie programowej. Kształcenie zintegrowane*. Biblioteczka Reformy 7, Warszawa, kwiecień 1997, s. 27.

Układ treści w programie ma charakter spiralny, tak więc do poszczególnych cykli tematycznych powraca się, by pogłębić wiedzę, zwiększyć jej zakres, stopniowo rozszerzać umiejętności, doprowadzać do kształtowania kompetencji niezbędnych w dalszych etapach edukacji.

Nowy program znaczące miejsce przypisuje edukacji muzycznej. Można jej przypisać następujące cele do realizacji:⁹

- rozwijanie podstawowych zdolności muzycznych i muzykalności dzieci
Do podstawowych zdolności muzycznych należy: poczucie wysokości dźwięków, wrażliwość na barwę i poczucie rytmu.
Ważną rolę pełni tu wyobraźnia muzyczna, wspomaga ona rozwój najmłodszych uczniów, kreuje ich twórczą postawę, tak ważną w edukacji wczesnej.
- usprawnianie procesów myślowych dzieci
Stymulowanie rozwoju funkcji poznawczych odbywa się poprzez wzbogacanie spostrzeżeń o zróżnicowane jakości, kształcenie uwagi, jej trwałości i podzielności.
Kontakt ze sztuką wzbogaca procesy myślowe dzieci i rozwija je emocjonalnie.
- rozwijanie wrażliwości muzycznej dzieci
Radość obcowania z muzyką jest wielostronna, powstaje nie tylko podczas czynnego jej uprawiania, jest również wynikiem słuchania muzyki i poznawania coraz to nowych utworów. Wrażliwość uczuć wzbogaca dzieci i czyni je podatne na oddziaływanie sztuki.
- kształtowanie postaw moralnych dzieci
Wartości społeczne i moralne kształtują treści niesione przez muzykę w warstwie dźwiękowej i w warstwie tekstowej.
Wzbudzają szacunek dzieci do zjawisk kultury utrwalaonych już w dziełach twórców dawnych i współczesnych, budzą potrzebę obcowania ze sztuką.

Cele te zawarte są w treściach kształcenia programów wychowania muzycznego, realizowane są w toku aktywności muzycznej dzieci:

- ekspresji wykonawczej (odtworzenia muzyki)
- percepcji muzyki (słuchania muzyki)
- twórczości muzycznej (tworzenia muzyki)

a także w integracji muzyki z różnymi zakresami edukacji, szczególnie z edukacją polonistyczną, przyrodniczą, plastyczną i ruchową.

Szczegółowe treści kształcenia z edukacji muzycznej zawarte są w działach: **DZIAŁANIA EDUKACYJNE**¹⁰.

⁹ J. Uchyla-Zroski, *Muzyka i muzykowanie, Dziecko w świecie sztuki. Nauczyciele – Nauczycielom*. Red. B. Dymara, Kraków 1996, s. 121-122.

¹⁰ G. Bartosik (i in.), *Kształcenie zintegrowane. Program nauczania dla I etapu edukacyjnego (klasy 1-3) sześciolatniej szkoły podstawowej specjalnej dla uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim*. Nr DKW-4014-308/99, Warszawa 2000, s. 13 i nast.

1. słuchanie:
 - odgłosów z otoczenia i instrumentów, rozpoznawanie i naśladowanie ich dźwięków,
 - tekstu czytanego i odtwarzanego z nagrań utworów muzycznych,
 - rozróżnianie dźwięków muzycznych kontrastujących ze sobą,
 - rozróżnianie liczby dźwięków,
 - rozpoznawanie znanych utworów muzycznych,
 - odbiór programów radiowych i telewizyjnych,
2. mówienie:
 - poprawna artykulacja samogłosek, spółgłosek, sylab, wyrazów, zdań,
 - frazowanie muzyczne, prawidłowe branie oddechu podczas śpiewu,
3. obserwacja i doświadczenie:
 - rozpoznawanie dźwięków wysokich i niskich na podstawie brzmienia instrumentów i głosów ludzkich,
 - rozpoznawanie linii melodycznej wznoszącej i opadającej,
 - rozpoznawanie zmian tempa i dynamiki w piosenkach i utworach muzycznych,
 - dostrzeganie rytmu jako powtarzalności, miarowości tych samych elementów,
4. odtwarzanie i tworzenie:
 - ekspresja słowna, ruchowa i plastyczna inspirowana utworami literackimi i muzycznymi,
 - muzykowanie na prostych instrumentach perkusyjnych,
 - proste układy ruchowe do opracowanych piosenek,
 - czynny udział w zabawach szkolnych i uroczystościach,
 - odtwarzanie prostych kroków do podstawowych tańców ludowych i współczesnych,
 - tworzenie własnych melodii do znanych, prostych wierszyków,
5. aktywność ruchowa:
 - zabawy i gry ruchowe przy muzyce.

Program określa **PROCEDURĘ OSIĄGANIA CELÓW** kształcenia, w tym również z zakresu edukacji muzycznej¹¹. Kompetencje percepcyjne, odtwórcze i twórcze dzieci z zakresu muzyki można doskonalić, utralać i rozbudzać poprzez:

- zabawy tematyczne przy muzyce, granie ról iluzyjnych, twórczych i naśladowczych,
- gry symulacyjne, elementy dramy i proste formy inscenizacji,
- konkursy tańca, śpiewu, wypowiedzi muzycznych i plastycznych,
- organizacji wystaw, popisów dla kolegów i rodziców,
- korzystanie z albumów, kaset, eksponatów,

- spotkania z ludźmi sztuki (w tym z muzykiem, wokalistą, kompozytorem),
- ćwiczenia przy muzyce korygujące wady postawy, wymowy, koncentracji uwagi, koordynacji wzrokowo – ruchowej,
- ćwiczenia poprawiające naturalną sprawność ruchową, cechy motoryczne, orientację przestrzenną,
- obcowanie z książką, prasą dziecięcą, radiem, telewizją, magnetofonem, komputerem.

Program przewiduje również **OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW** kończących klasę III, w tym także z zakresu **edukacji muzycznej**.¹²

- Dziecko
- potrafi efektywnie korzystać z programów radiowych i telewizyjnych,
 - koncentruje się na słuchaniu nagrań muzycznych,
 - kontroluje poziom dźwięku w mowie, słuchaniu muzyki, zabawie,
 - wygłasza kwestie w zabawach i inscenizacjach muzycznych,
 - rozpoznaje piosenki po melodii,
 - śpiewa w chórze i solo,
 - rozróżnia brzmienie głosów, instrumentów muzycznych, słucha muzyki, rozróżnia wysokość dźwięków, tempo i rytm,
 - poznaje charakterystyczne motywy muzyki ludowej,
 - lubi spontanicznie muzykować, malować, rysować,
 - potrafi opowiedzieć o pracy artysty (muzyka, kompozytora, śpiewaka, malarza, rzeźbiarza),
 - nazywa miejsce prezentacji dzieł muzycznych i ekspozycji dzieł plastycznych,
 - naśladuje gesty, ruchy, wzory (graficzne, melodyczne, choreograficzne).

Zarówno w sferze poznawczej jak i emocjonalnej osiągnięcia ucznia klasy III, kończącego I etap edukacyjny, mają charakter orientacyjny. Tempo rozwoju poszczególnych dzieci jest różne, wynikające stąd różnice w poziomie osiągnięć są naturalne i nie mogą być przyczyną selekcji uczniów.

W nauczaniu muzyki w klasach początkowych stosuje się trzy podstawowe zasady:¹³

I. Integracja formy muzycznej i pozamuzycznej działalności najmłodszych uczniów

Różnorodność form pozwala, bez względu na stopień uzdolnień muzycznych na zaspokojenie potrzeb wynikających z faz rozwoju fizycznego i psychicznego dziecka, na odnalezienie w świecie muzyki tego, co dziecku jest najbliższe.

¹¹ Tamże, s. 22 i nast.

¹² Tamże, s. 20 i nast.

¹³ H. Burzyńska, *Metodyczne ABC nauczyciela muzyki. Klasy I-III*, Olsztyn 1996, s. 41-45.

W klasach początkowych dominującymi formami działalności muzycznej są: śpiew, muzykowanie i ruch z muzyką.

Śpiew jest dla dziecka najbardziej dostępną formą kontaktu z muzyką. Piosenka na tym etapie staje się źródłem przeżyć emocjonalnych, ale nie tylko. Jest czynnikiem integrującym formy działalności muzycznej dziecka: zabawy ruchowe, muzykowanie, słuchanie muzyki, elementarne tworzenie muzyki.

Ruch z muzyką pozwala wprowadzić i utrwalić treści muzyczne, takie jak: wartości rytmiczne, miara taktowa, metrum, reagowanie na wysokość dźwięku, tempo, dynamika, barwa, typ melodii, budowa formalna utworu itp. Ruch wpływa na rozwój czynności motorycznych dziecka. Słuchanie muzyki może stymulować jego aktywność twórczą wyrażającą się w ruchu.

Gra na instrumentach realizowana jest przez odtwarzanie łatwych partytur wokalnie-instrumentalnych, tworzenie bądź odtwarzanie akompaniamentu do piosenki.

Tworzenie muzyki to nie tylko improwizacje na podstawie znanych piosenek, ale również zadania twórcze, krótkie, spontanicznie przez dzieci realizowane, np.:

- rytmizacja przysłów, zdań, krótkich wierszy,
- umuzycznianie zdań, krótkich wierszy,
- ilustracja fragmentów wierszy grą na instrumentach perkusyjnych,
- improwizowanie melodyczne odpowiedzi na pytania zaśpiewane przez nauczyciela.

Słuchanie muzyki jest formą kontaktu z muzyką, słuchaniu towarzyszy skupienie uwagi na utworze muzycznym. Realizacja tej formy aktywności twórczej może polegać na stawianiu dzieciom zadań np. polegających na łączeniu muzyki z plastyką:¹⁴

- ilustracja plastyczna słownej treści piosenki,
- plastyczne wyrażanie treści programowych miniatur instrumentalnych,
- przedstawienie plastyczne elementów muzycznych utworu oraz,
- przeżyć uczuciowych powstałych w czasie słuchania utworu.

Improwizacja ruchowa do słuchanego utworu określa jego cechy muzyczne, takie jak: rodzaj taktu, tempa, rytmu itp. W czasie słuchania utworów o charakterze tanecznym można wprowadzić podstawowe kroki krakowiaka, polki czy kujawiaka, oczywiście, w integracji z wychowaniem fizycznym.

II. Od działania do poznania

Nauczaniu muzyki towarzyszy zawsze działanie, które prowadzi do przeżycia emocjonalnego i zrozumienia zjawiska muzycznego.

¹⁴ B. Podolska, *Z muzyką w przedszkolu*, Warszawa 1987, s. 86-87.

Działanie pomaga zrozumieć, przeżycie utrwala wiedzę i rozwija umiejętności. Podstawą do realizacji zadań muzycznych jest **ruch**. Jako forma przeżycia fizycznego ma szczególne znaczenie w procesie uwarżliwiania na czas trwania dźwięku przy wprowadzaniu kolejnych wartości rytmicznych i uświadomienia związków czasowych między nimi.

Należy tak pokierować przebiegiem zajęć muzycznych, by zamierzone cele zostały osiągnięte w drodze dziecięcego działania i przeżycia.

III. Zasada indywidualizacji

Poziom uzdolnień muzycznych i zainteresowań muzycznych dzieci jest zróżnicowany. Stosowanie tej zasady pozwala nie tylko na rozwój uzdolnień i zainteresowań muzycznych dzieci, ale również kształtuje pozytywną motywację w działalności muzycznej najmłodszych uczniów.

Każdy z zakresów edukacji występujących w klasach I-III szkoły podstawowej posługuje się własnymi, specyficznymi metodami. Edukacja muzyczna – również. O wyborze metody decyduje wiele czynników, w tym szczególnie uzdolnienia i zainteresowania muzyczne dzieci oraz przygotowanie muzyczne nauczyciela.

W nauczaniu muzyki stosuje się następujące metody:¹⁵

- I. analityczno – percepcyjna,
- II. problemowo – odtwórcza,
- III. problemowo – twórcza,
- IV. problemowo – analityczna,
- V. ekspozycji,
- VI. organizowania i rozwijania działalności muzycznej dziecka.

I. metoda analityczno – percepcyjna

Stosuje się przy nauce piosenki ze słuchu lub przy opracowywaniu utworu instrumentalnego.

Istotą tej metody jest zaprezentowanie pewnego wzoru wykonania oraz przeprowadzenie z dziećmi analizy słuchowej w celu świadomego, rozwijającego ich słuch i wyobraźnię muzyczną zapamiętania.

II. metoda problemowo - odtwórcza

Stosuje się w nauce przy pomocy nut.

Istotą tej metody jest przyswajanie przez dzieci z zapisu nutowego piosenki, ćwiczenia czy utworu instrumentalnego. Problemowy charakter tej metody dotyczy trudnych dla dziecka zadań muzycznych związanych z rytmem, melodią i innymi elementami muzycznymi.

¹⁵ W. Goriszowski, P. Kowolik, *Metadologiczno – metodyczne problemy wychowania muzycznego w zarysie*, Kielce 1994, s. 95-96.

UWAGA: obie metody (metoda analityczno-percepcyjna i problemowo-odtwórcza) często występuje razem i uzupełniają się wzajemnie¹⁶. Mogą być realizowane na zajęciach z uczniami o zróżnicowanym poziomie intelektualnym. W trakcie ich realizacji dzieci poznają fragment piosenki lub utworu instrumentalnego w drodze analizy słuchowej, pozostałe (wybrane fragmenty) samodzielnie odczytują z nut (lub przy pomocy nut, w zależności od metody). Nauczyciel uczy piosenki ze słuchu, odwołuje się do obrazu nutowego i śpiewania z nut fragmentów zawierających znane uczniom struktury muzyczne.

III. metoda problemowo – twórcza

Stosuje się do samodzielnego tworzenia akompaniamentu do piosenek, ilustracji muzycznych do wierszy, układów ruchowych i prostych form muzycznych o budowie AB, ABA.

Istotą tej metody jest angażowanie myślenia i inwencji muzycznej dzieci do rozwiązywania określonego zadania o charakterze twórczym.

IV. metoda problemowo - analityczna

Stosuje się przy słuchaniu muzyki.

Istotą tej metody jest rozwijanie zdolności dzieci do samodzielnego słuchania, rozumienia i analizowania utworów wokalnych i instrumentalnych, określając ich nastroj, rodzaj taktu, tempa, rytmu i budowy formalnej.

V. metoda ekspozycji

Stosuje się przy słuchaniu audycji radiowych, oglądaniu filmów muzycznych czy muzycznych programów telewizyjnych.

Istotą tej metody jest zapewnienie dzieciom możliwości zetknięcia się z dziełem muzycznym w sposób zapewniający pełne jego przeżycie.

VI. metoda organizowania i rozwijania działalności muzycznej dziecka

Stosuje się przy kształtowaniu i rozwijaniu muzycznych umiejętności dzieci: śpiewu, gry na instrumencie, tworzenia, ekspresji ruchowej.

Istotą tej metody jest stwarzanie okazji i odpowiednich warunków do prezentowania umiejętności muzycznych dzieci na zajęciach, w zespołach i poza szkołą.

Zaprezentowane metody łączą się ze sobą i wspierają wzajemnie. W klasach początkowych występują najczęściej: metoda organizowania i rozwijania działalności muzycznej dziecka, metoda analityczno –percepcyjna i ekspozycji.

Metody specyficzne dla edukacji muzycznej mogą być wspomagane przez inne metody, np.:

- opis, opowiadanie, pracę z książką (z grupy metod informacyjnych)
- pogadankę, gry dydaktyczne (z grupy metod problemowych)
- gry dramatyczne, inscenizację (z grupy metod ekspozycyjnych)

¹⁶ H. Burzyńska, *Metodyczne ABC nauczyciela muzyki...*, s. 49-50.

Wymienione metody nauczania muzyki stosowane są na zajęciach z dziećmi upośledzonymi umysłowo w stopniu lekkim z zakresu edukacji muzycznej.

Edukacja muzyczna w nauczaniu początkowym w szkołach podstawowych specjalnych, w ośrodkach szkolno-wychowawczych wykorzystuje systemy wychowania muzycznego Emila Jaques-Dalcroze'a, Karla Orffa i Zoltana Kodaly'a. Treści edukacji muzycznej dzieci w przedszkolu i w klasach I-III obejmują:¹⁷

- rytmikę i improwizację ruchową (E. Jaques-Dalcroze),
- śpiew, emisję głosu, solfeż, ćwiczenia mowy (K. Orff, Z. Kodaly, E. Jaques-Dalcroze),
- grę na instrumentach (K. Orff),
- słuchanie muzyki (Z. Kodaly),
- wiedzę o muzyce (Z. Kodaly).

A. „Działanie dziecka w muzyce” – system Emila Jaques-Dalcroze'a

Emil Jaques-Dalcroze (1865-1950) był szwajcarskim muzykiem i pedagogiem. Działanie dziecka w muzyce oparł na naturalnej dla wieku dziecięcego potrzebie ruchu. Jego system wychowania muzycznego obejmuje trzy działy: rytmikę, solfeż i improwizację¹⁸.

Rytmika to realizacja ruchowa rytmu muzycznego i innych elementów muzycznych, np. dynamiki, tempa, artykulacji dźwięku, budowy fraz oraz treści wyrazowej utworu muzycznego. Poszczególnym wartościom rytmicznym odpowiadają określone ruchy nóg. Równocześnie ręce wykonują ustalone ruchy taktowania.

Rytmika miała wszechstronne zadania do realizacji.

- Kształcenie uważnej, skoncentrowanej postawy dziecka w oczekiwaniu na polecenie muzyczne i kształcenie gotowości reakcji; również zdolności dysocjacji, czyli uniezależnienia od siebie ruchów rąk i nóg, a więc rozwijania aparatu mięśniowo – ruchowego i świadomości ciała oraz ruchu, podporządkowania ich woli dziecka.
- Kształtowanie dyspozycji typu intelektualnego, m.in. intensywności i podzielności uwagi, niezawodnej reakcji na bodźce, dokładności spostrzegania, sprawnej pamięci, procesów porównywania i analizy, indywidualnej wyobraźni, społecznych zachowań, gotowości twórczych rozwiązań.
- Kształcenie muzikalności poprzez doświadczanie i uświadamianie sobie zjawisk rytmicznych, dynamicznych, agogicznych, artykulacji, formy muzycznej i wyrazu emocjonalnego muzyki.

¹⁷ R. Więckowski, *Pedagogika wczesnoszkolna ...*, s. 205.

¹⁸ A. Dasiewicz-Tobiasz, A. Kępska, *Rytmika w klasach I-III*, Warszawa 1981, s. 7-11; M. Przychodzińska, *Współczesne systemy wychowania muzycznego, Metodyka wychowania muzycznego w przedszkolu*. Red. D. Malko, Warszawa 1990, s. 9-12.

Na rytmikę składa się wiele rodzajów ćwiczeń, od prostych do muzycznie skomplikowanych:

- marsze w takt muzyki (bieg i podskoki)
- reagowanie na frazy za pomocą gestów i ruchów
- zwiększanie i zmniejszanie wartości rytmicznych tworzących tematy rytmiczne (augmentacja i dyminucja)
- ruchowa realizacja tematów rytmicznych o zmiennych metrach
- ćwiczenia oddechowe (odprężające)
- ćwiczenia dysocjacyjne (uniezależniające ruchy)
- ćwiczenia inhibicyjno – incytacyjne
- ćwiczenia słuchowe (np. reagowanie ruchem na wysokość dźwięku czy przebieg frazy)
- ćwiczenia w improwizowaniu ruchu (np. ułożenia dwóch – trzech taktów w określonym metrum, zastosowania określonego ugrupowania rytmicznego w temacie rytmicznym, ułożenia tematu rytmicznego z zastosowaniem augmentacji i dyminucji, ułożenia rytmu i melodii w jednym – dwóch taktach), poddane ścisłej dyscyplinie muzycznej
- ćwiczenia w dyrygowaniu
- ćwiczenia w zakresie wielogłosowości rytmicznej (polirytmii)

Solfeż oparty jest na absolutnej metodzie kształcenia słuchu i na studium gam. W obrębie skali c^1 - c^2 autor ułożył sporą liczbę ćwiczeń solmizacyjnych w różnych tonacjach z zastosowaniem bliskich i odległych modulacji, dzieleniem gam na mniejsze odcinki, które buduje się od każdego stopnia gamy.

Charakterystyczna dla kształcenia słuchu jest bogata rytmika i inwencja melodyczna ćwiczeń. W solfeżu tym ważna jest też umiejętność szybkiego trafiania w interwały i dyktando muzyczne. Zasady solfeżu miały na celu wykształcenie świadomego i sprawnego myślenia muzycznego opartego na rozwiniętym harmonicznym systemie tonalnym.

Improwizacja dotyczyła czynności muzycznych dzieci w ograniczonym zakresie. Rozwinięta była natomiast w zakresie prowadzenia zajęć, twórczej atmosfery, improwizowania ruchem, mimiką i głosem muzyczne i pozamuzyczne tematy. Swobodne i naturalne gesty ciała „uplastyczniają muzykę”, przyczyniają się do rozumienia muzyki.

System Jaques-Dalcroze'a rozwija się nadal. W Genewie działa Instytut jego imienia, który kontynuuje idee i metody wychowania muzycznego zgodnie z założeniami mistrza¹⁹.

¹⁹ Por.: M. Przychodzińska-Kaciczak, *Polskie koncepcje powszechnego wychowania muzycznego. Tradycje – współczesność*, Warszawa 1979. Por.: M. Przychodzińska, *Wychowanie Muzyczne – idee, treści, kierunki rozwoju*, Warszawa 1989.

B. „Jedność słowa i muzyki, rytmu i ruchu” system Karla Orffa

Karl Orff (1895-1982) był niemieckim kompozytorem i pedagogiem. W szkole Gertrudy Günter w Monachium realizował ideę umuzykalnienia i wychowania fizycznego przez zabawę, ruch, taniec, improwizację i rozwój swobodnej ekspresji²⁰.

Tworzenie muzyki stanowi centrum działalności dydaktycznej systemu Orffa. Przybiera ono postać improwizacji wokalne, instrumentalnej, wokalnie – instrumentalnej i ruchowej. Początkowa faza nauki cechuje się całkowitą swobodą ekspresyjną. W fazie następnej podporządkowuje się ją pewnym założeniom, dotyczącym rytmu, doboru współbrzmień, kształtowanie linii melodycznej, formy muzycznej i sposobu instrumentacji²¹.

Zabawa muzyczna – materiałem do pracy z dziećmi jest tu folklor słowno – muzyczny, rymowanki, wliczanki, zagadki i porzekadła, w których tkwi zabawa i ruch, a także wiersze dla dzieci.

W zabawach, których tworzywem jest słowo, rodzi się rytm, artykulacja, brzmienie. Rytm powstaje z rytmizacji słów, która rozmaicie pomyślana dla tego samego tekstu bogaci odczucie i świadomość różnorodności zjawisk rytmicznych. Różne sposoby artykulacji tego samego, a również wypowiedzenie go w różnym tempie i w sposób zróżnicowany pod względem dynamicznym, nadają mu różne znaczenie emocjonalne i uwrażliwiają w ten sposób na rolę najprostszych elementów w tworzeniu wyrazu w muzyce, takich jak: zwykła informacja, pytanie, zdziwienie, przerażenie, zaskoczenie, dowcip, strach, tajemnica, radość. Dodanie do zabaw rytmiczno – artykulacyjnych instrumentów perkusyjnych i śpiewu opartego na najprostszym motywach wzbogaca rytmikę i brzmienie.

Ruch nie ma ustalonych kanonów: gestów, figur. Rodzi się spontanicznie w czasie zabawy, jest swobodny, inspirowany tematem i sytuacją.

Gra na instrumentach. Instrumentarium Orffa składa się z wielu instrumentów o nieokreślonej wysokości dźwięku (są wśród nich zabawki dziecięce i proste instrumenty ludowe i egzotyczne) oraz o określonej wysokości dźwięku: dzwonki sopranowe, altowe i basowe. Wszystkie one są w stroju C, mają jednak wymienne sztabki, dzięki czemu dzieci mogą dobrze „skalać”, w oparciu o które grają melodię i akompaniament. Uzupełnieniem tych grup instrumentów są flety proste sopranowe, altowe, tenorowe i basowe; wiolonczelle o różnych strojach i wielkości, a także lutnie. Piękne brzmienie instrumentów i czystość intonacyjna sprawia, że w pracy

²⁰ I. Olszcwska-Pawlucka, *Praca szkolna Karla Orffa w zakresie wychowania przez ruch*, Gdańsk 1992; M. Przychodzińska, *Współczesne systemy wychowania...*, s. 12-15.

²¹ J. Uchylu-Zroski, *Muzyka i muzykowanie...*, s. 119-131.

Por.: M. Przychodzińska-Kaciczak, *Polskie koncepcje powszechnego...*

Por.: M. Przychodzińska, *Wychowanie Muzyczne - idee...*

z dziećmi stają się istotnym czynnikiem kształcenia wrażliwości muzycznej. Gra na instrumentach sprawia dzieciom dużo satysfakcji.

Improwizacja ruchowa, wokalna, instrumentalna. Może być ona spontaniczną wypowiedzią dziecka, albo jest poddana pewnej dyscyplinie muzycznej.

- Improwizacja swobodna to „umuzycznianie” wierszy, baśni, opowieści. Stosowane są tu instrumenty, śpiew, recytacja. Powstają w ten sposób utwory muzyczne naiwne, proste, interesujące w brzmieniu, nasycone elementami dźwiękonaśladowczymi, czytelne w swym wyrazie emocjonalnym i znaczeniu.
- Improwizacja poddana dyscyplinie muzycznej stawia dzieciom różne zadania muzyczne, które mogą dotyczyć rytmu, melodii i całej formy. Dzieci mogą improwizować motywy melodyczne jako zakończenie lub początek motywu podanego; tworzenia wstępnej lub drugiej frazy do frazy podanej. Dyscyplinie w zakresie tworzenia melodii może też dotyczyć kierunku jej prowadzenia, skali, na której melodia powinna być oparta. Może to też być dialog między głosami lub instrumentalny, a także recytatyw oparty na określonym motywie melodycznym. Improwizacja poddana dyscyplinie w zakresie formy muzycznej obejmuje improwizowanie ronda, formy AB, ABA, wariacji, kanonu. Jak i w innych rodzajach ćwiczeń, improwizacje te wykonywane są przy udziale ruchu, śpiewu i gry na instrumentach.

W Instytucie Orffa w Salzburgu prowadzi się nadal intensywne prace nad rozwijaniem idei wychowania muzycznego zgodnie z założeniami mistrza.

C. Obcowanie z muzyką ludową system Zoltana Kodaly’ a

Zoltan Kodaly (1882-1967) był węgierskim pedagogiem, etnografem i kompozytorem. Głównym założeniem dydaktycznym jest śpiewanie jako najbardziej bezpośredni, pełny i powszechnie dostępny sposób komunikowania się z muzyką i uczenia się jej²².

Pojmowanie wartości muzyki możliwe jest tylko za pomocą systematycznego jej nauczania od wczesnego dzieciństwa. Szczególną wartość artystyczną w dziedzinie melodyki, rytmiki, budowy a zwłaszcza wyrazu przedstawiały dla Kodaly’ a węgierskie pieśni ludowe. To one mają być podstawą wychowania muzycznego dzieci i młodzieży, a poprzez wykształconą przez nie muzykalność, możliwa jest, zdaniem twórcy tego systemu, percepcja wartości artystycznych zawartych w muzyce ludowej i artystycznej różnych narodów. Dlatego podstawowym

²² K. Dadak-Kozicka, *Kodaly’owska idea muzyki jako swego języka – rola muzyki ludowej*, „Wychowanie Muzyczne w Szkole” 1980, nr 3; M. Przychodzińska, *Współczesne systemy wychowania...*, s. 16-18.

Por.: M. Przychodzińska-Kaciczak, *Polskie koncepcje powszechnego...*

materiałem muzycznym kształcenia dzieci jest przede wszystkim węgierska pieśń ludowa.

Założeniem systemu Kodaly' a jest wnikanie w muzykę – jej budowę i zapis. Dopóki dziecko nie potrafi usłyszeć utworu muzycznego tak, aby móc je przeanalizować, odczytać, dopóki nie ma wykształconych wyobrażeń muzycznych, które mu pozwalają na swobodne odczytanie melodii, dopóty nie ma z muzyką pełnego kontaktu.

W pierwszym etapie umuzykalnienia wprowadzane są krótkie utwory muzyczne skomponowane przez Kodaly' a na wzór ludowych pieśni węgierskich w obrębie pentatoniki w skali głosu dostępnej dla dzieci.

W drugim etapie wprowadzany jest dwugłos: najpierw śpiew na przemian w sopranie i alcie, następnie melodia połączona z ostinatem, kanon i swobodna polifonia. Materiał muzyczny jest tu też folklorystyczny, ale styl opracowania nawiązuje do tradycji polifonicznych muzyki europejskiej.

Charakterystyczna dla węgierskiej pieśni ludowej jest jej budowa okresowa typu ABA spotykana też w muzyce artystycznej (zwłaszcza u klasyków i romantyków). W pieśniach węgierskich występują liczne warianty tej budowy, np. a-a'+b+a lub a-a'+b+b'+a itd.

Poznanie tych pieśni uwarżliwia więc na budowę okresową i na zasadę powtarzalności, wariantu i kontrastu. Śpiewanie pieśni ludowych łączone ze słuchaniem specjalnie dobranych fragmentów dzieł klasyków i romantyków o budowie podobnej do budowy śpiewanych pieśni, stwarza okazję do porównań i analiz, uczy uwagi i dokładności percepcji, ukazuje piękno muzyki ludowej i w porównaniu z nią bogactwo muzyki artystycznej.

Metodę kształcenia słuchu oparł Kodaly na kształceniu poczucia tonalnego: poczucia stopni gamy – na początku toniki, dominanty, subdominanty, następnie innych funkcji, poczucia modulacji i nowej toniki, poczucia stopni skal modalnych itp. Nieważne natomiast w tej metodzie jest nazywanie dźwięków zgodnie z ich absolutnym brzmieniem. Pierwszym stopniem w skali dur, jest w solmizacji zawsze do, drugim re, trzecim mi itd. W praktyce okazuje się, że względna metoda w solfeżu jest dla laików i dzieci znacznie łatwiejsza od metody absolutnej i szybko umożliwia sprawne czytanie nut głosem. A właśnie w trakcie czytania nut głosem najpewniej, najdokładniej i najtrwalej kształci się pamięć interwałów. Rezultaty tej metody widoczne są u dzieci kształconych przy jej zastosowaniu już od klasy I szkoły podstawowej. Poprawnie i szybko czytają one łatwe ćwiczenia solfeżowe i śpiewają z nut zapisane pieśni. Zdolności te systematycznie ćwiczone rozwijają się szybko i dochodzą do wysokiej sprawności muzycznej. Towarzyszy im troska o poprawną emisję głosu i artystyczne wykonawstwo.

Na Węgrzech są organizowane szkoły ogólnokształcące, w których obowiązuje kodalyowski program wychowania muzycznego. W mieście rodzinnym Kodaly' a

Kecskemét działa Instytut, w którym kształcą się nauczyciele i gdzie prowadzi się dalsze badania nad skutecznością metody Kodaly’ a w umuzykalnianiu dzieci.

* * *

Preferowany przez nauczyciela dobór treści kształcenia zawarty w programie z zakresu edukacji muzycznej obejmujący formy od odtwarzania muzyki, poprzez tworzenie i percepcję muzyki powinien prowadzić do włączenia dzieci w świat doświadczeń muzycznych, pozwalających zrozumieć im, czym jest muzyka.

Dlatego też edukacja muzyczna powinna być oferowana wszystkim dzieciom.

Bibliografia

- Bartosik G. (i in.), *Kształcenie zintegrowane. Program nauczania dla I etapu edukacyjnego (klasy 1-3) sześciolletniej szkoły podstawowej specjalnej dla uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim*. Nr DKW-4014-308/99, Warszawa 2000
- Burzyńska H., *Metodyczne ABC nauczyciela muzyki. Klasy I-III*, Olsztyn 1996
- Dańdak-Kozicka K., *Kodaly’owska idea muzyki jako swoistego języka – rola muzyki ludowej*, „Wychowanie Muzyczne w Szkole” 1980, nr 3
- Dasicwicz-Tobiasz A., Kępska A., *Rytmika w klasach I-III*, Warszawa 1981
- Gorisowski W., Kowolik P. *Metodologiczno – metodyczne problemy wychowania muzycznego w zarysie*, Kielce 1994
- Januszewska-Warych M., Grabowska G., *Rola muzyki w zintegrowanym systemie pracy w klasach początkowych szkoły podstawowej, Teoretyczne i praktyczne aspekty kształcenia zintegrowanego*. Red. H. Kosętko, J. Kuźma, Kraków 2000
- Kurcz J., *Edukacja muzyczna w projekcie reformy systemu edukacji. Obawy i znaki zapytania*, „Wychowanie Muzyczne w Szkole” 1999, nr 1
- Ministerstwo Edukacji Narodowej. *O reformie programowej. Kształcenie zintegrowane*. Biblioteczka Reformy 7, Warszawa, kwiecień 1997
- Ministerstwo Edukacji Narodowej. *O reformie programowej. Kształcenie zintegrowane*. Biblioteczka Reformy 7, Warszawa, kwiecień 1999
- Olszewska-Pawlucka I., *Praca szkolna Karla Orffa w zakresie wychowania przez ruch*, Gdańsk 1992
- Podolska B., *Z muzyką w przedszkolu*, Warszawa 1987
- Przychodzińska M., *Wychowanie Muzyczne – idee, treści, kierunki rozwoju*, Warszawa 1989
- Przychodzińska M., *Współczesne systemy wychowania muzycznego, Metodyka wychowania muzycznego w przedszkolu*. Red. D. Malko, Warszawa 1990

- Przychodzińska-Kaciczak M., *Polskie koncepcje powszechnego wychowania muzycznego. Tradycje – współczesność*, Warszawa 1979
- Sacher W., *Wczesnoszkolna edukacja muzyczna*, Kraków 1999
- Suświłło M., *Wychowanie muzyczne w zintegrowanym systemie nauczania początkowego, Sposoby kierowania rozwojem muzycznym dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*. Red. E. Zwolińska, Bydgoszcz 1997
- Uchyla-Zroski J., *Muzyka i muzykowanie, Dziecko w świecie sztuki. Nauczyciele – Nauczycielom*. Red. B. Dymara, Kraków 1996
- Więckowski R., *Pedagogika wczesnoszkolna*, Warszawa 1998

Summary

The reform of the educational system, realised in Poland since 1999/2000, has introduced major changes into Polish education. In grades I-III of primary school, including special schools, an integral system of work has been introduced. Each of the areas of education (Polish language, science, music, art, physical education, as well as mathematics) can be both an integrating and an integrated one. It especially concerns musical education, which is an important factor in the development of mentally handicapped children. It also follows from the analysis of the curriculum admitted by MEN as DKW-4014-308/99 for use in special schools.

Proper realisation of musical education in the integrated system of education in special schools is obtained through well chosen methods, especially the method of organising and developing child's musical activity. These methods are used in musical education systems by E. Jaques-Dalcroze, K. Orff and Z. Kodaly.

Realising of the contents of musical education using properly chosen methods within the chosen system of musical education aids the development of mentally handicapped children.